

θρωπος στά ίδια ἔρωτήματα. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι ἐκείνη ποῦ ἀνταποκρίθηκε περισσότερο καὶ ἐπεβλήθηκε στοὺς τελευταίους χρόνους μετὰ τὴν πρόοδο τῶν ἀτομικῶν ἐρευνῶν στὴν ἀνθρώπινη διανόηση χάρις στὴν ὁποία κατακυρώθηκε ἡ ἐνότητα τῆς προέλευσης τοῦ κόσμου. «Πῦρ, πάντα ρεῖ» ποῦ ἡ ἔγνοιά του δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔγνοια τῆς ἐνέργειας ποῦ παράγει τὴ θερμότητα καὶ ποῦ ἀποτελεῖ τὸ αἷτιο τοῦ κόσμου. Ἐπὶ τέλους ἔχει πεῖ ὁ Henri Poincaré μετὰ τὶς προόδους στὴ φυσικὴ γνῶση φθάσαμε στὴν ἐνότητα γιὰ τὴν ὁποία ἐρίζαμε ἐπὶ χιλιετηρίδες. Πέραν ἀπὸ τὴν ἐνέργεια ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἰδέα τῆς μεταβολῆς ἀπὸ τὴν ὁποία παράγεται ἡ ἐνέργεια. Στὰ ρήματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων περικλείονται ὅλες οἱ ἔγνοιες τῶν ἀρχῶν τοῦ κόσμου γιὰ τὶς ὁποῖες βεβαιώθηκαν πλέον καὶ μὲ τὰ ἀποδεικτικὰ μέσα γιὰ τὴν ὕπαρξή τους.

Οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι δεχθήκανε ὅτι τὸ αἷτιο αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἔν καὶ ὅτι ἡ ἀπειρία τῶν μορφῶν τοῦ κόσμου δὲν ἀποτελοῦσε παρὰ τὶς ποικίλες ἐκδηλώσεις αὐτοῦ τοῦ ἐνός.* Τὸ ἔν, ἄλλοι μὲν τὸ εἶπαν στοιχεῖον, ἄλλοι δὲ νοῦν, ἄλλοι ἰδέαν καὶ προχωρώντας πρὸς τοὺς μεταγενεστέρους, πνεῦμα θεῖον.

Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς παρὰ τὶς ἐκφραστικὲς τους διαφορὰς συμπιπτουν νὰ ἀποδέχωνται τὴν ἴδια ἀρχὴ ποῦ δὲν μπόρεσαν φυσικᾶ νὰ τὴν προσδιορίσουν ἀλλὰ ποῦ ἀποδείχθηκε ὀρθὴ ἀν καὶ οἱ τρόποι ποῦ ἀκολουθήθηκαν γιὰ τὴν ἀπόδειξή της ξεκινούσαν ἀπὸ διάφορα σημεῖα. Ἡ ἀποψη αὐτὴ βεβαιώνει τὴν ἀντίληψη ὅτι τὸ πνεῦμα βασικὰ συνέλαβε τὶς ἴδιες ἀρχές, ἐνῶ οἱ δρόμοι ποῦ ἀκολούθησε διέφεραν.

Ἀπὸ τὶς ἰδέες αὐτὲς ἔγῃκε ἡ ἀντίληψη ὅτι τὸ ἔν εἶναι, πρέπει νὰ εἶναι ἀθάνατο καὶ ἀφθαρτο. Ἡ λογικὴ αὐτὴ ἀπαγωγὴ μεταφέρθηκε μὲ πολλὰς μορφὰς στὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἀποτελεῖ τὴ βάση τῶν αἰωνίων δοξασιῶν. Δὲν ἔχει σημασία ἡ μορφὴ ὑπὸ τὴν ὁποίαν παρουσιάζεται ἡ ἰδέα τῆς ἀθανασίας, ἀλλὰ σημα-

* Οἱ Ἐλεᾶτες ἐδίδασκαν τὴν πανθεῖα ὅτι «ἐνὸς ὄντων τῶν πάντων εἷς θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι». Ὁ Παρμενίδης τὸ ἔν αὐτὸ τὸ θεωρεῖ χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος, συνεχὲς καὶ ἀδιαίρετο, ἀκίνητο, ἀμετάβλητο, κάτι τὸ νοερὸ ποῦ μόνο ὁ νοῦς μπορεῖ νὰ τὸ συλλάβῃ, γιὰτὶ εἶναι ὁλωσδιόλου τὸ ἴδιο μὲ τὴ νόηση «ὡς ἀγέννητον ἔδν καὶ ἀνώλεθρόν ἐστιν, οὐλον μουνογενὲς τε καὶ ἀτρεμὲς ἠδ' ἀτέλεστον...»

σίαν έχει ή ιδιότης πού δίδει τήν ἔγνοια τῆς ἀθανασίας ή ὁποία παρακολουθεῖ και εἶναι συγυφασμένη με τήν ἔγνοια τοῦ ἐνός πού διέπει τὸ σύμπαν. Ἡ ιδέα αὐτή έχει γίνει ἀσπαστή ἀπὸ τή σημερινή φυσική ἀντίληψη τῆς ἀφθαρσίας τῆς ὕλης και τῆς ἐνέργειας πού ἀποτελοῦν τὰ ἀξιώματα στὰ ὁποῖα στηρίζεται οἰαδήποτε δημιουργία. Κατὰ τήν ἀντίληψη αὐτή ή ἔγνοια τῆς ἀθανασίας γενικεύεται και ἰσχύει γιά ὅλη τή δημιουργία μή περιοριζόμενη πλέον στόν ἄνθρωπο. Οἱ ὕλιστές μιλοῦν περιφρονητικά γιά τήν ἔγνοια τῆς ἀθανασίας, ἐνῶ οἱ καθηγητές τῆς Χημείας και τῆς Φυσικῆς τήν διδάσκουν κάθε μέρα στὰ Πανεπιστήμια. Μὲ λίγη φαντασία και θὰ προσήγγιζαν ὅλες αὐτές οἱ ἀλληλοσπαρασσόμενες ἀνθρώπινες ἀντιλήψεις. Οἱ χιλιετηρίδες πού πέρασαν βεβαιώνουν με πειστικότητα ὅτι οἱ νοητικές συλλήψεις εἶναι πραγματικότητες πού ἀνταποκρίνονται στόν κόσμο και πού ή ἀδυναμία νὰ τίς ἀφομοιώσωμε τίς παρουσιάζει σάν παραδοξολογίες, ἐνῶ με τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου και τήν καλλίτερη συσχέτισή τους ἀποδεικνύονται, παρὰ τήν ἀρχική καταδίκη τους, ὀρθές και ἀληθινές.

Μετά τοὺς Ἰωνες φιλοσόφους ἀκολουθεῖ ή μεγάλη περίοδος τῶν Ἀθηναίων φιλοσόφων πού διαρκεῖ ἐπὶ δύο αἰῶνες (470 — 322 π.Χ.) με τοὺς τρεῖς μεγάλους διδασκάλους τῆς ἀνθρωπότητας τὸν Σωκράτη, Πλάτωνα και Ἀριστοτέλη. Οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἔστρεψαν τήν ἔρευνά τους, ἀντίθετα πρὸς τοὺς Ἰωνες φιλοσόφους πρὸς τὸν ἄνθρωπο και γι' αὐτὸ ή περίοδος αὐτή ὀνομάσθηκε ἀνθρωπολογική περίοδος τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οὗτοι ἐπηρέασαν τήν ἀνθρώπινη πνευματική ἱστορία διὰ παντός γιατί ὅ,τι ἐσκέφθηκαν ἦταν θεμελιωμένο στήν ἰσχυρή λογική τους συνείδηση πού ὀδηγεῖ τὰ ἄτομα και τίς κοινωνίες σύμφωνα με τίς θελήσεις τοῦ πνεύματος. Ἡ Χριστιανική θρησκεία πού ἐπηρεάζει βαθύτατα τήν κοινωνία τῶν ἀνθρώπων μετουσίωσε τή φιλοσοφία αὐτή σέ θρησκευτικό λόγο. Θὰ μπορούσαμε νὰ θεωρήσωμε ὅ,τι πηγάζει ἀπὸ τὸ φιλοσοφικό αὐτὸ ἰδεαλισμό, σάν μιὰ ὑπερβολική λατρεία τῆς λειτουργίας τοῦ πνεύματος πού ἄδικα τῆς ἀρνιοῦνται τήν μεγάλη ἀξία, γιατί σέ τελευταία ἀνάλυση ὅ,τι κι' ἂν πῆ κανένας, ἀπὸ τή λειτουργία τοῦ νοῦ πηγάζουν ὅλα πού στερεώνουν τή ζωή και τὸν ἄνθρωπο στό σύμπαν.

Ὁ ἰδεαλισμός θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ σάν ὑποδομή ὅλων τῶν σχέσεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἴδου μιὰ σύνοψη τῶν ἰδεῶν τῶν

τριῶν αὐτῶν φιλοσόφων ὅπως τις διδάσκει ὁ καθηγητῆς τῆς Θεολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ν. Λούβαρις*

«Ὁ Σωκράτης - λέγει - ἀφορμᾶται ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ὅστις ἀποβαίνει τὸ κύριον ὑποκείμενον τῆς φιλοσοφικῆς του ἐρεύνης. Δὲν ἀσχολεῖται οὗτος, ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ, εἰς μεταφυσικὰ καὶ γνωσιολογικὰ προβλήματα, ἀλλ' ἐξετάζει τὰ πάντα ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος καὶ ὅλη ἡ ἔρευνα αὐτοῦ διέπεται ὑπὸ ἠθικῶν ἀρχῶν. Σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἐπανίδρυσις αὐτῶν, ὡς καὶ καθόλου τῆς φιλοσοφικῆς γοήσεως, ἐπὶ ἀσφαλῶν καὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς σοφιστάς, οἵτινες ὑπέσκαπτον διὰ τῶν θεωριῶν αὐτῶν τὰς βάσεις τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν νόμων, τὴν κοινωνίαν καὶ τὴν παράδοσιν». «...Ἡ ἠθικὴ συνείδησις ἀποτελεῖ τὴν κυρίως φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι εἶναι ἡ αὐτὴ παρ' ὅλοις τοῖς ἀνθρώποις, ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἐννοιαὶ, αἵτινες εἶναι ἡ μόνη βάση τοῦ ἠθικοῦ βίου τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν, ὑπάρχουσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λαμβάνουσαι ἐν τῇ ψυχῇ ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅτι κατ' ἀκολουθίαν ὑφίσταται ἀντικειμενικῶς καὶ καθολικῶς ἰσχυρὸν κριτήριον τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψευδοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ. Τοῦναντίον οἱ σοφισταὶ εἶναι κήρυκες ὑποκειμενισμοῦ, διότι ὡς κριτήριον τῶν ἀξιῶν θεωροῦσι τὸ καθ' ἕκαστον, τὸ ἄτομον καὶ οὐχὶ τὸν ἀνθρώπον ὡς γένος, τὴν ἀνθρωπότητα ἐν τῇ κοινῇ αὐτῆς συνειδήσει. Ἐκ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὸν ὑποκειμενισμὸν τοῦτον, ὅστις διασελεῖ τὴν ἠθικὴν, τὴν παράδοσιν, τὴν θρησκείαν, τὴν ἐννοιαν τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀνίσταται ὁ Σωκράτης ἐν ὄνοματι τῆς κοινῆς συνειδήσεως. Ἀλλ' ὅπως καταστήσῃ δυνατὴν τὴν κρίσιν τοῦ συνόλου περὶ ἀγαθοῦ καὶ πονηροῦ, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη γὰρ ὀδηγήσῃ τὸν καθ' ἕκαστον εἰς σαφεῆ ἐννοιαν τοῦ ἠθικοῦ περιεχομένου τῆς συνειδήσεως, παρέχων ἀφορμὴν, ἵνα ἕκαστος ἀναπτύξῃ ἐξ αὐτοῦ τὰς ἐν τῇ ψυχῇ του λαμβανούσας ἠθικὰς ἐννοίας. Διὰ τοῦτον ὕψιστον δίδαγμα αὐτοῦ πρὸς τοὺς ὁμιλητὰς εἶναι τὸ δελφικὸν «γνώθι σαυτόν», διότι τότε μόνον ἀποκτᾶς σαφεῆ ἐννοιαν τῆς ἠθικῆς σου φύσεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ σου προορισμοῦ».

Ἡ διδασκαλία τοῦ Σωκράτους εἶναι βαθύτατα ἀνθρώπινη γι-

* Ν. Ι. Λ ο ύ β α ρ ι, Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας.

ατὶ διδάσκει ὅτι μπορεῖ οἱ σοφοί, οἱ καλλιτέχναι, πολιτικοὶ γὰρ γνωρίζωσι περισσότερα ἀπ' αὐτόν, ἀγνοοῦσαν ὅμως τὸ ἀπολύτως ὀρθόν, δὲν ἐγνώριζαν τί εἶναι καλόν καὶ τί εἶναι αἰσχρόν, τί δίκαιον καὶ ἄδικον, τί ἀγαθόν καὶ τί πονηρόν. Τὴν ἀπάντησιν τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν «ὅτι ἦτο ὁ σοφώτερος τῶν ἀνθρώπων» τὴν ἐρμήνευσεν ὡς ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ γὰρ διδάξῃ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὴν αὐτογνωσίαν.

Ὁ Σωκράτης ἀπεδείκνυε ὅτι σὲ κάθε περίστασις μπορούμε μὲ τὴ δύναμιν τοῦ λογικοῦ γὰρ βρίσκωμε τί εἶναι ἀληθινὸν καὶ τί ψεύτικο, τί εἶναι σωστὸ στὴν ἐπιστήμη καὶ τί ἐσφαλμένο, στὴν οἰκονομία τί ὠφελεῖ καὶ τί ζημιώνει.

Τὰ προβλήματα ποὺ θέλησε γὰρ ξεχνιάση ἡ Σωκρατικὴ φιλοσοφία παραμένουν ἀκόμη ἀνεξεχνίαστα. Ἡ ἀνθρωπότης διδάχθηκε ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν πῶς πρέπει γὰρ ἐκτιμᾶ τις δράσεις τῆς καὶ πῶς πρέπει γὰρ συμπεριφέρεται γιὰ γὰρ εἶναι ἡ συμπεριφορὰ τῆς σύμφωνη πρὸς τις ἀπώτερες καὶ μεγάλες ἀρχές ποὺ ἄλλοι τις καλοῦν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ἄλλοι ἐσωτερικὴ φωνὴ τῆς συνείδησης, Δαιμόνιον, ἄλλοι κοσμικὸ πνεῦμα καὶ τὰ τοιαῦτα.

Εἶναι φανερὴ ἡ προσπάθεια γὰρ συνδεθῆ ἡ δράσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μιὰ σκοπιμότητα ποὺ δὲν μπορεῖ γὰρ εἶναι ἄλλη παρὰ ἐκείνη ποὺ ὑπηρετεῖ τοὺς σκοποὺς τοῦ σύμπαντος. Ἡ διδασκαλία τοῦ ἦτανε βαθύτατα θρησκευτικὴ καὶ τὸ δαιμόνιον δὲν ἦτο ἄλλο παρὰ ἡ ἡχὴ αὐτῆς τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιταγῆς ποὺ γίνεται συνείδησις στὸν ἀνθρώπου καὶ ὁδηγὸς τῶν πράξεών του.

Συνεχίζων ὁ κ. Λούβαρις γιὰ τὸν μαθητὴ τοῦ Σωκράτους, τὸν Πλάτωνα, μᾶς λέγει ὅτι «ὁ Πλάτων κηρύσσει ὅτι τὸ ἀναγκαιότατον εἶναι ἡ σαφὴς γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ ὡς σκοποῦ πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλει γὰρ κατευθύνεται ὁ ἀνθρώπινος βίος. Ἄλλ' εἶναι ἀνάγκη πρὸς τοῦτο γὰρ ἀντικρουσθῆ ὁ ὑποκειμενισμὸς καὶ ἡ σχετικοκρατία τῶν σοφιστῶν. Ἡ βεβαιότης δὲν εἶναι δυνατὸν γὰρ κατάγεται ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Πᾶσα ἀμφιβολία περὶ τοῦ δυνατοῦ ἀσφαλοῦς γνώσεως εἶναι ἀβάσιμος διότι ἡ γνῶσις εἶναι τι ἐκ τῶν προτέρων ἐν τῷ πνεύματι ὑφιστάμενον. Ἡ γνῶσις δὲν εἶναι δυνατὸν γὰρ εἶναι ἀπλὴ ἀντίληψις καὶ κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεων, ὡς ἐδίδασκεν ὁ Πρωταγόρας, διότι οὐδέποτε τότε ἡ γνῶσις θὰ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὴν πραγματικότητα διότι πᾶν τὸ αἰσθητὸν τελεῖ εἰς διαρκῆ ροήν. Τὴν ἀντικειμενικὴν ἐκείνην βάσιν τῆς ἡμετέρας γνώσεως ὁ

Πλάτων καλεῖ ιδέας, τὸ σύνολον τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὸν πνευματικὸν κόσμον, τὸ ὄντως ὄν, τὴν οὐσίαν τῶν ὄντων».

Σ' ἕναν ἀπὸ τοὺς διαλόγους του, τὸν Φαίδωνα, ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα μέρος θνητὸν τὸ σῶμα καὶ ἕνα ἀθάνατον, τὴν ψυχὴν. Ἀπὸ τὴν ἀντίθεση ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ γεννηθῆ ἀπὸ θνητὴ κατάσταση μιὰ ἀθάνατη ιδιότητα ὅπως εἶναι ἡ ψυχὴ ποὺ δὲν χάνεται. Ἔτσι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη. Ἡ ψυχὴ σὰν ἀθάνατη, μετὰ τὸ θάνατο ἐγκαταλείπει τὸ σῶμα καὶ μεταβαίνει στὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν ἀπ' ὅπου μπορεῖ νὰ μετεμψυχωθῆ σὲ νέους ὁργανισμοὺς ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, δίδοντας στοὺς νέους ὁργανισμοὺς τὴν ἰκανότητα νὰ ἀποκτοῦν γνώσεις ποὺ δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἀναμνήσεις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν προηγούμενον βίον της. Ἡ γνώση δὲν εἶναι κατὰ ταῦτα ἄλλο τι παρὰ ἀνάμνηση.

«Ὁ Ἀριστοτέλης, ἐξ ἄλλου - γράφει ὁ κ. Λούβαρις - ἐγκατέλιπε τὸν πυρῆνα τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, τὴν εἰς τὴν ψυχὴν πίστιν, ὡς ἐπιστημονικῶς ἀναπόδεικτον. Ἡ φιλοσοφία του φέρει χαρακτῆρα ἐντελῶς διάφορον τῆς τοῦ Πλάτωνος. Ἡ μεταξὺ αἰσθητοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου ἀντίθεσις ἐλλεῖπει ἐντελῶς ἀπ' αὐτοῦ. Ζητεῖ νὰ καθορίσῃ κατ' ἀρχὰς τοὺς γενικοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους δέον νὰ ἀκολουθῆ ἡ νόησις κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, γενόμενος οὕτω ὁ ἰδρυτὴς τῆς λογικῆς. Τὴν περὶ ἰδεῶν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος θεωρεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἐντελῶς αὐθαίρετον, οὔτε πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας σύμφωνον, οὔτε διὰ τὴν νόησιν ἀναγκαίαν... Αἱ ιδέαι δὲν δύνανται νὰ νοῶνται ὡς ὑπάρχουσαι ἐκτὸς τῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι ἐν αὐτοῖς τούτοις τοῖς πράγμασι. Αἱ ιδέαι δὲν διατρέβουσιν εἰς τὸ ἐπέκεινα, ἀλλ' εἶναι δυνάμεις ἐνεργοὶ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, πλαστικαὶ ἀρχαί, τὰς ὁποίας καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης εἶδος. Εἶδος δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐξωτερικὴ μορφή, ἀλλὰ ἡ ἔννοια τοῦ γένους, ἡ αἰτία τοῦ σώματος, ὁ προορισμὸς του, ἡ ἔννοια τοῦ σκοποῦ ὅστις ἀποτελεῖ τὴν φύσιν τοῦ πράγματος ἢ τὴν ἐσωτερικὴν, τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ μορφήν. Ὡς σκοπὸς εἶναι τὸ εἶδος ἢ πρωταρχικὴ καὶ ἐνεργὸς ἀρχή. Κατέστη κινοῦσα αἰτία, δι' ἧς ἐγεννήθη ἡ μορφή μόνον ἵνα πραγματοποιήσῃ ἑαυτὴν ὡς σκοπὸν. Ἡ γνώσις ἡμῶν ἀκολουθεῖ τὴν ἀντίθετον ὁδὸν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ὄντων. Ὁρμᾶται ἀπὸ τῆς ἐξω-

τερικῆς μορφῆς ἵνα ἐξ αὐτῆς διεισδύσῃ εἰς τὰ αἷτια καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν εἰς τοὺς σκοπούς.»

Στῆ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους παρατηρεῖ τις ὅτι τὸ εἶδος μπορεῖ νὰ ταυτισθῆ με τὴν ἐνέργεια ποὺ δίδει τῇ μορφῇ στὸν κόσμον καὶ ποὺ φθάνει στὴν κατασκευὴ τοῦ πνεύματος, ὅπως ἕνας φιλοσοφημένος φυσικὸς ἐπιστήμων θὰ μποροῦσε νὰ διατυπώσῃ συμβολικὰ σ' ἕνα διάγραμμα τὴν παραγωγὴν τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν ἐνέργεια ποὺ ἔχει ὅλες αὐτὲς τὶς ιδιότητες τοῦ εἶδους.

Οἱ τρεῖς φιλόσοφοι θεμελίωσαν τὸν βασικὸ ρόλο τοῦ πνεύματος ποὺ ἔρχεται νὰ πολεμήσῃ τὴν δυσμενῆ πλευρὰ τῶν ἐνστίκτων με τὴν ἀρχὴ τῆς ἐξυπηρέτησης τοῦ κύριου σκοποῦ του, ποὺ θεωρεῖ σὰν ἀγαθὸ ὅ,τι ὑπηρετεῖ τὴ ζωὴ καὶ τὴν κοινωνία ποὺ πρέπει γι' αὐτὸ νὰ ἐπιδιώκεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, καὶ σὰν κακὸ ὅ,τι βλάπτει τὴ ζωὴ τῶν ἀτόμων καὶ διαλύει τὴν κοινωνία. Βλέπομε πόσο καθαρὰ συνδέεται ἡ λειτουργία τοῦ πνεύματος με τὶς κοσμικὲς σκοπιμότητες ὑπηρετώντας τὶς ἔννοιες τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς κοινωνίας γιὰ τὴν παραγωγὴ τῶν ὁποίων γεννήθηκε τὸ πνεῦμα.

Ἀπὸ τὴν φιλοσοφία τῶν Ἀθηναίων φιλοσόφων γεννήθηκε ὁ ἰδεαλισμὸς ποὺ ἐκφράζει τὶς πνευματικὲς τάσεις ποὺ δέχονται γνωσιολογικὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον σὰν προϊόν καὶ σὰν δημιουργία τοῦ πνεύματος καὶ ἐκλαμβάνουν ὡς εἶναι ἐπόμενον τῇ γνωσιολογικῇ αὐτῇ ἱκανότητι καὶ σὰν στοιχεῖο ποὺ καθορίζει πηγαῖα ἐκ τῶν ἐνδόν τὴν πορεία τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν με τὴν ἐκ τῶν ἐνδόν τὴν πορεία τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνιῶν με τὴν καὶ τοῦ κακοῦ σὰν ἐντολὴ ἀπὸ κάποιο ἀνώτερο ὄν ποὺ βρίσκεται ἔξω καὶ πάνω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Εἰς τὸ βάθος τοῦ ἰδεαλισμοῦ ὑπάρχει κάποια σύγχυση ἀπὸ τὴν ὁποία δύσκολα θὰ μπορέσῃ ν' ἀπαλλαγῇ ὁ ἄνθρωπος· προέρχεται δὲ αὐτὴ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐνῶ ἀπὸ τὸ νοῦ του πηγάζουν ὅλοι αὐτοὶ οἱ τρόποι τῆς ζωῆς του, ἡ ἡθικὴ καὶ ἡ βούληση, τοὺς τρόπους αὐτοὺς τοὺς ἀναγάγει σὲ μιὰ σχέση ποὺ σχετίζεται με τὴ λειτουργία τοῦ πνεύματος καὶ ὄχι σ' ἕνα ἀναγκαῖο σύστημα λόγων ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ προέκυπτε ἀναγκαστικὰ τὸ ὀρθὸν εἶδος τῆς πορείας του. Ὁ ἰδεαλισμὸς, ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, ἐθεοποίησε τὴ λειτουργία τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ὑμνεῖ καθ' ἑκάστην ἀλλὰ δὲν συνέλαβε τὶς σκοπιμότητες ἐκεῖνες με τὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ ὑπηρετηθῇ ἡ ζωὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μεγάλης του ἀρετῆς ποὺ εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης

τήν ὁποία ὁμως δὲν ἐτοποθέτησε στήν κατάλληλη θέση τῆς κοσμικῆς δράσης.

Ὅπως ὁμως ἀναπτύξαμε ἢ ἐλευθερία κατέληξε μέ τήν ἐσφαλμένη πορεία τοῦ ἰδεαλισμοῦ νά γίνη μέσο παρεκτροπῆς καί ὅλη ἡ ἀντίδραση στράφηκε ἐναντίον τῆς ἰδέας αὐτῆς, τὸ δὲ ἰδανικὸ πλεόν τῆς σύγχρονης κοινωνίας εἶναι νά καταργηθῇ ἡ ἐλευθερία καί οἱ λοιπές συνέπειες τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας. Ἡ θρησκευτικὴ ἀντίληψη μαζί μέ τήν ἐλευθερία ἐδίδαξε καί τοὺς τρόπους μέ τοὺς ὁποίους μπορούσαμε νά ἀποφύγουμε τίς παρεκτροπές, πράγμα πού θὰ ὀλοκλήρωνε τὸν ἰδεαλισμό· ἡ φωνή της ὁμως ὑπῆρξε, φωνὴ βοῶντος ἐν ἐρήμῳ, καί ἔτσι ἡ ἀνθρωπότης προχώρησε ἀγνοώντας τὴ θρησκευτικὴ διδασκαλία καί ἔφθασε στὸ ἀδιέξοδο ἀπὸ τὸ ὁποῖο κινδυνεύει νά καταργηθῇ καί ἡ θρησκεία καί ὁ ἰδεαλισμός ὅπως τίς θεμελίωσαν οἱ Ἀθηναῖοι φιλόσοφοι.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖον ἡ ψυχὴ λειτουργεῖ, μᾶς εἰσάγει σ' ἓνα θεμελιώδες γνωσιολογικὸ ζήτημα πού ἐκφράζεται κατ' ἀνάλογο τρόπο ἀπὸ τὸν Κάντ, καί ἀπὸ μιὰ ἀποψη πού ἀναπτύχθηκε σὲ προηγούμενα κεφάλαια, πού δείχνει ὅτι εἰς τὸ βάθος αὐτῆς τῆς λειτουργίας ὑπάρχει κάποια ἀλήθεια. Ὁ Κάντ διδάσκει ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος γίνεται γνῶση σάν φαινόμενο, μέσω τῶν κατηγοριῶν οἱ ὁποῖες εἶναι ἔμφυτες καί δίδουν τὸ σχῆμα, τὴ μορφή, τὸν τύπο στὰ πράγματα πού τὸ περιβάλλουν.

Οἱ θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις πού ἔχουν τὴν ἴδια θέση μέ τὴν Πλατωνικὴ φιλοσοφία μέ τὴν ἐκ τῶν προτέρων γνῶση τῆς πορείας τοῦ σύμπαντος ὑπὸ τοῦ ὑπερτέρου ὄντος καί ἡ ἀποψη πού ἀναφέραμε ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος ἐπηρεάζει τοὺς ὀργανισμοὺς μέ ἓνα ἀόρατο μέσο στὴ δημιουργία μεταβολῶν τοῦ ὀργανισμοῦ γιὰ νά μπορέσουν νά ἐπιδιώσουν, ἐκφράζουν κατὰ τὴ γνώμη μας τὸ ἴδιο γεγονός μέ διάφορα μέσα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο βλέπομε ὅτι οἱ νεώτερες ἀντιλήψεις πού θγαίνουν ἀπὸ τὴ βαθειὰ παρατήρηση καί ἀνάλυση τῆς ἐμπειρίας συμφωνοῦν μέ τίς παλιές ἰδεαλιστικὲς ἀπόψεις πού κατὰ τὴ συστηματικὴ τους κατάταξη ἀνήκουν σ' ἀντίθετα πνευματικὰ στρατόπεδα ἐνῶ συνδέονται λογικά στὴν ἐρμηνεία αὐτοῦ τοῦ φαινομένου κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ ἀντίληψη καί ἡ γνῶση πέραν τῆς μηχανιστικῆς τους παραγωγῆς ἀποτελοῦν μέρη τῆς προσαρμοστικῆς λειτουργίας καί εἶναι προϊόντα ἐ-

ρεθισμῶν καὶ ἐνὸς μέσου ποῦ ἀόρατα ἐπηρεάζει καὶ συνδέει τοὺς ὀργανισμοὺς μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ἐνῶ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ ἢ ἄμεση ἀπόδειξή του γιὰτὶ εἶπαμε ὅτι οἱ ἐπήρειες αὐτὲς λαμβάνουν χώραν αὐτόματα πρὶν γίγουν συνείδηση τοῦ νοῦ.

Τελειώνοντας τὴν ἐκθεση τῶν ἰδεῶν τῶν μεγάλων αὐτῶν φιλοσόφων θὰ θέλαμε νὰ προσθέσωμε καὶ τὶς ἀντιλήψεις τῶν ὀλιστῶν ὅπως τὶς ἐκφράζει εἰς τὸ περισπούδαστον σύγγραμμά του ὁ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Marbourg τῆς Γερμανίας F. A. Lange* ποῦ θεωρεῖ σὰν ἀτύχημα τὴ διακοπὴ τῆς φιλοσοφικῆς τάσης τῶν Ἰώνων φιλοσόφων μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς Σωκρατικῆς Σχολῆς. Κατ' αὐτὸν ὁ ματεριαλισμὸς αὐτῆς τῆς περιόδου ἐξαρτοῦσε καὶ συνέδεε τὰ φυσικὰ φαινόμενα μὲ φυσικοὺς ἀπόλυτους νόμους. Σ' αὐτοὺς ἡ ἀντίδραση ποῦ τὴν ἐκπροσωποῦσε ἡ Σωκρατικὴ Σχολὴ ἀντιπαρέθεσε τὸ λόγο ποῦ περιστρεφότανε γύρω στὸν ἄνθρωπο ποῦ περιφρονοῦσε αὐτὴ τὴν ἀναγκαιότητα. Κλόνησε ἔτσι τὴ βάση κάθε μελέτης τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀντικατέστησε μὲ τὸ ὄργανο τῆς ἰδιοτροπίας καὶ τῆς φαντασίας.

Ὁ ματεριαλισμὸς αὐτῆς τῆς περιόδου χωρὶς νὰ θυσιάσῃ τὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητος γιὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ κόσμου ἀντιλαμβάνοτανε τὴ σκοπιμότητα σὰν τὸ πιὸ ἀστραφτερὸ ἄνθος τῆς φυσικῆς δράσης. Ἡ ἀντίδραση στὴ φυσικὴ φιλοσοφία μαχόταν μὲ φανατισμὸ γιὰ μιὰ τελεολογία ποῦ ἀκόμη στοὺς πιὸ ἐγτονοὺς τύπους τῆς δὲν ἔκρυβε καὶ δὲν κρύβει παρὰ ἓνα σχέτο ἀνθρωπομορφισμὸ ποῦ ὅπως γίνεται ἀντιληπτὸν ἢ ριζικὴ του ἐξαφάνιση ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητη συνθήκη γιὰ κάθε ἐπιστημονικὴ πρόοδο. Ὁ ματεριαλισμὸς ἔδιδε τὴν προτίμησή του στὶς μαθηματικὲς καὶ φυσικὲς ἔρευνες δηλαδὴ στὶς μελέτες ποῦ ἐπέτρεψαν πραγματικὰ στὸ ἀνθρώπινο μυαλὸ νὰ ὑψωθῇ γιὰ πρώτη φορὰ σὲ θεωρήσεις ἀδιάσειστης ἀξίας. Ἡ ἀντίδραση ἄρχισε μὲ τὴν πλήρη ἀπόρριψη τῆς σπουδῆς τοῦ σύμπαντος χάριν τῆς ἠθικῆς καὶ ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ξανάβαλε τὶς βάσεις τῆς πορείας αὐτῆς, τῆς σπουδῆς τοῦ φυσικοῦ κόσμου ποῦ εἶχε διακοπῆ, τὸ ἔκανε μὲ ἓνα γόθο τρόπο μὲ τὴν εἰσαγωγὴ τῶν ἄλογων ἠθικῶν ἰδεῶν.

* F. A. Lange, Histoire du Materialisme.

Κρίναμε ἀναγκαῖα τὴν παράθεση αὐτῶν τῶν πολὺ σύντομων περιλήψεων γιὰ τὶς μεγάλες αὐτὲς φιλοσοφίες γιὰτὶ νομίζομε ὅτι πᾶν ὅ,τι σκέφθηκε μετέπειτα ὁ ἄνθρωπος στριφογυρίζει στὶς βασικὲς αὐτὲς ἀντιλήψεις κατὰ τὶς ὁποῖες, ἢ μιὰ ὑποστηρίζει ὅτι πέραν τῶν ἐξωτερικῶν γεγονότων δὲν ὑπάρχει τίποτε πού πρέπει ἰδιαίτερα νὰ μᾶς ἀπασχολῇ, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀντίθετη ὁ κόσμος αὐτὸς δὲν θὰ ὑπῆρχε ἐὰν δὲν ὑπῆρχε ὁ νοῦς πού τὸν μορφώνει, τὸν συνδέει, τὸν πλάθει ἔτσι πού φαίνεται ὅτι εἶναι δημιουργημά του μᾶλλον παρά μιὰ ἀνεξάρτητη ὄντοτης.

Ἡ μελέτη τοῦ κόσμου μᾶς διδάσκει πῶς προῆλθεν ἡ μιὰ κατάσταση ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος προῦπήρξε τῆς δημιουργίας τοῦ πνεύματος, πού ἀποτελεῖ μὲ τὴ σειρά του μιὰ νέα ὄντοτητα μὲ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά, ἀποστολή καὶ τρόπους λειτουργίας.

Ἡ σπουδὴ μόνον τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου θὰ ἀποτελοῦσε μιὰ ἀτελεῖ γνῶση γιὰτὶ θὰ ἦταν μετέωρη χωρὶς τὴ γνῶση τοῦ ὑποκειμένου πού συλλαμβάνει καὶ νοεῖ τὸν κόσμο σύμφωνα μὲ ἰδιαίτερους νόμους. Οἱ φιλοσοφικὲς ἀπόψεις πού θέλουν νὰ ἐρμηνεύουν τὸν κόσμο ἐξελίχθησαν σὰν θέσεις καὶ ἀντιθέσεις τοῦ πνεύματος τῶν διαφόρων περιόδων. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ εὐνοήθηκε ἡ καλλιέργεια τῆς γνῶσης πρὸς ὅλες τὶς πλευρὲς τοῦ σύμπαντος πού περιλαμβάνει τὰ γεγονότα πού βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ ἐκεῖνα πού ἐδρεύουν μέσα του στὸν νοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ξεκινᾷ κάθε δράση.

Σὰν συμπέρασμα αὐτῆς τῆς ἐπισκόπησης βγαίνει ὅτι ὀλίγοι αἰῶνες καὶ ὀλίγοι ἄνθρωποι δὲν ἐπαρκοῦν γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς γνῶσης τοῦ σύμπαντος. Οἱ διατυπούμενες διαφορὲς δὲν ἀποτελοῦν παρά πλευρὲς τῆς ἴδιας γνῶσης πού σὰν ἐνωθοῦν μετὰ χιλιετηρίδες θὰ μπορέσουν νὰ μᾶς δώσουν τὶς ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα πού ἔχει θέσει ὁ ἄνθρωπος. Ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐξακολουθῇ νὰ ἐργάζεται πρὸς τὴ κατεύθυνση αὐτὴ καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποτελέσει τοὺς σκοποὺς τοῦ μέλλοντος καὶ νὰ ἀποτρέπη τὴν ἐπικράτηση τῶν Μεσαιῶνων πού τοῦ παρεμβάλλουν ἐμπόδια στὴ πορεία του. Χωρὶς καμμιά ἔλλογη διάκριση ἐπεδίωξε αὐθόρμητα σὲ μιὰ περίοδο τῆς ἱστορίας του νὰ τὰ γνωρίσει καὶ νὰ τὰ ἀναλύσει ὅλα σὲ πλάτος καὶ βάθος. Θὰ ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ ἀνακαλύψῃ κανεὶς κάποια μεγαλύτερη εὐτυχία στὸν ἄνθρωπο μὲ τὴν ἀποκλει-

στική επίδοση τῶν τελευταίων αἰώνων στή μελέτη τῶν ἔξωτερι-
κῶν αὐτῶν σχέσεων πού τὰ ἐπιτεύγματα τῆς φαίνεται νά τόν ἔ-
χουν ἀνησυχήσει σέ τέτοιο βαθμό πού ἔντρομος ζητεῖ νά ἀπορ-
ρίψη τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ πεδίου αὐτοῦ τῶν φυσικῶν γνῶσεων νο-
σταλγώντας τήν ἐπάνοδο στά πεδία ἐκεῖνα τῆς γνώσης πού ἀφο-
ροῦσαν τή κατανόηση αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ προο-
ρισμοῦ του.

Ἀπό τή γεώτερη περίοδο τῆς φιλοσοφίας τὰ ἐνδιαφέροντα ση-
μεῖα εἶναι ἐκεῖνα πού ὑποστηρίχθηκαν ἀπό τοὺς θετικιστές φιλο-
σόφους τόν Bacon, τόν Auguste Comte κ. ἄ. ἢ ἀπό τόν
Kant, τόν Locke ἀπό τοὺς ὁποίους προῆλθε ἡ καταδίκη τῆς με-
ταφυσικῆς γιά τήν ὁποία ὁ Comte εἶπε ὅτι ἀνήκει σ' ἀπλοῦ-
κῶ νοητικό τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι καί τήν ἐκ μέρους τους διατύπω-
ση τῆς ἀποψῆς ὅτι ἡ ἐπιστήμη θά ἔλυε τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα
ἐπεδίωκε νά λύση μέχρι τότε ἡ φιλοσοφία. Ἰδιαίτερα ὁ Comte
μέ τὸ προβληθέν «θετικὸν σύστημα τῶν ἐπιστημῶν» προώθησε τίς
ἀντιλήψεις τοῦ Hume καί τοῦ Condillac εἰς τὸ ἔπακρο. Κατ'
αὐτὸν δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀπόλυτη γνώση σάν βάση τοῦ φαινο-
μένου καί ὅτι ἡ γνώση δὲν εἶναι παρὰ οἱ ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν
φαινομένων. Τὸ καθῆκον τῆς ἀνεύρεσης αὐτῶν τῶν σχέσεων καί
ἡ διατύπωση τῶν σχετικῶν νόμων ἀνήκει στήν ἐπιστήμη. Μὲ τήν
ιεράρχηση τῶν φαινομένων σέ ἀπλᾶ καί πολύπλοκα καθορίζει ἀ-
νάλογα καί τή πορεία τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὰ κατώτερα σκαλοπά-
τια πρὸς τὰ ψηλότερα. Ἡ σπουδὴ τῆς κοινωνιολογίας ἰδιαίτερα
βρίσκει στίς προχωρημένες βαθμίδες τῆς ἐπιστήμης. Τὸ καθῆ-
κον τῆς κοινωνιολογίας εἶναι νά βρῆ τὸ φυσικὸ νόμο τῆς ἱστορίας
τῆς κοινωνίας πού προκύπτει ἀπὸ τήν ἀρχὴ τῶν τριῶν σταδίων
ἤτοι τῆς θεολογίας, τῆς μεταφυσικῆς καί τῆς θετικῆς, θεωρών-
τας τὸ θετικὸ στάδιο τῆς γνώσης ὡς τὸ τελευταῖο καί τὸ τέλειο.
Στήν ἀντιμεταφυσική καί θετική ἀντίληψη ἀντιστοιχοῦν δύο πα-
ραλλαγές. Ἡ μιὰ θεωρεῖ τίς πρῶτες αἰτίες, τὴ βαθύτερη οὐσία, τὸ
καθεαυτό, τὸ ἀπόλυτο κ.λ.π. νοητικὰ πλάσματα προγενέστερης ἐ-
ποχῆς ἀνυπόστατα καί ἡ ἄλλη πού ἐκφράζει τὸν ἀγνωστικισμό
ὑποστηρίζει ὅτι κι' ἂν ὑπάρχουν ταῦτα εἶναι ἀπλησίαστα ἀπὸ τὸν
ἄνθρωπο καί ἀκατανόητα.*

* W. Windelband, A History of Philosophy (μετάφραση εἰς
τὴν Ἀγγλική).

«Ἡ κριτικὴ τοῦ Comte ἦταν τὸ ξέσπασμα τῆς πρόχωρη-
μένης συνείδησης ἐναντίον στὸν παλαιότερο διανοητικὸ τρόπο κι'
δλοκλήρωση τῆς προσπάθειας ποὺ ἔκαμε ὁ νεώτερος ἄνθρωπος
ἀπὸ τὴν Ἀναγέννηση κι' ἐδῶ. Στὸ βάθος ἡ ἀνήσυχη ἀγάπη τῆς
ἀλήθειας, ἡ διανοητικὴ εὐσυνειδησία, ποὺ ἤθελε νὰ ξεκάμει μιὰ
καὶ καλὴ κάθε ἀμφίβολη πνευματικὴ κληρονομία».*

Ὁ Comte ἐν τούτοις δὲν ἀρνήθηκε κάθε ἀξία στὴ μετα-
φυσικὴ γιατί δὲν ἀποκλείει κι' αὐτὸς τὴ γενικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ
κόσμου μόνον ποὺ τὴ δουλειὰ αὐτὴ τὴν ἀφήνει στὴν ἐπιστήμη.

Οἱ τέσσαρες αἰῶνες ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς ἐπι-
στήμης μέχρι σήμερα ποὺ βρίσκεται στὸ μεσουράνημά της μᾶς δι-
δάσκουν ὅτι οἱ προβλέψεις τῶν θετικιστῶν δὲν δικαιώθηκαν ἐξ ὄλο-
κλήρου. Στὸν κόσμον τῶν φαινομένων καὶ στὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν
ποὺ συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν ἀνθρώπινη ὕπαρξη ἀντιπροσωπεύον-
ται δύο πνευματικὲς τάσεις, ἡ μιὰ ἀσχολεῖται μὲ τὰ ἐξωτερικὰ
φαινόμενα τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἄλλη μὲ τὴ μελέτη τῶν προβλημάτων
καὶ καταστάσεων τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πρώτη τάση ἔκαμε
καταπληκτικὲς προόδους καὶ ἀνακάλυψε πολλοὺς μηχανισμοὺς
στοὺς ὁποίους βασίζεται τὸ σύμπαν καὶ φώτισε ἀρκετὰ τὸ δρόμον
αὐτὸ τῆς ἀναγνώρισης τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ κόσμου.

Στὴν ἄλλη τάση ἡ ἐπιστήμη δὲν ἐσημείωσε καμμιά πρόοδο.
Τὸ χειρότερον εἶναι ὅτι ἄφησε νὰ μαραθῆ ὀλη ἡ ἰκμάδα τῆς πνευμα-
τικότητος τοῦ ἀνθρώπου στὸ ἰδιαιτέρον αὐτὸ πεδίο ποὺ τὸ ἐγκατέ-
λειψε γιὰ νὰ στραφῆ στὴν ἀποκλειστικὴ μελέτη τοῦ ἐξωτερικοῦ
κόσμου. Στὸν ἀπολογισμὸ τῶν αἰώνων ποὺ πέρασαν παρουσιάζεται
μιὰ πλούσια συγκομιδὴ στὴ μελέτη τῶν σχέσεων τῶν ἐξωτερικῶν
φαινομένων καὶ ἔλλειψη σοβαρῆς προώθησης τῆς μελέτης τοῦ
ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἀγνοήθηκε ὡς κοσμικὴ ὄντοτης καὶ
ὅ,τι διαθέτομε προέρχεται ἀπὸ τὴ κληρονομία τῶν παλιῶν χρό-
νων. Ἡ προοπτικὴ μας δὲν εἶναι καλλίτερη γιατί ἡ ἐπιστήμη
δὲν εἶναι ὁ κατάλληλος τρόπος προσέγγισης τοῦ ἀντικειμένου αὐ-
τοῦ καὶ πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι οἱ φιλόσοφοι τῆς ἐποχῆς
ἐκείνης ὑπῆρξαν πολὺ αἰσιόδοξοι καὶ ὀλιγότερον προβλεπτικοὶ
μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ ἔδειξαν στὸν ἐπιστημονικὸν τρόπο ἐργα-

* Χ. Θεοδωρίδης, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία.

σίας· ἡ ἐπιστήμη ἀπέφυγε νὰ ἀσχοληθῆ με τὸ ζήτημα γιατί τοῦτο ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ προσεγγισθῆ με τὴν ἐπιστημονικὴν νοοτροπία. Ἡ ἐπιστήμη ὄχι μόνο δὲν μπόρεσε νὰ ἀσχοληθῆ με τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας ἀλλ' ἀντίθετα τὰ θεώρησε καὶ τὰ θεωρεῖ σὰν ἀντικείμενα κατώτερης ἀξίας ποὺ δὲν ἀξίζαν ἰδιαίτερης προσοχῆς.

Οἱ ὅροι φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη διέφεραν πάντοτε, ἡ ἐξέλιξη ὅμως ἔδειξε ὅτι ἀντίθετα πρὸς τὶς ἰδέες τῶν θετικιστῶν οἱ τρόποι αὐτοὶ πνευματικῆς ἐργασίας δὲν μποροῦν νὰ ταυτισθοῦν καὶ ὅτι ἡ φιλοσοφία ποὺ με τὸ πέταγμα τῆς ξεπερνάει τὰ ὅρια τῶν αἰσθητῶν σχέσεων προορίζεται νὰ ἐπεξεργασθῆ, χρησιμοποιώντας ὅλη τὴ νοητικὴ δύναμη τῶν ἀνθρώπων, τὶς εὐρεῖες σχέσεις ποὺ διέπουν καὶ ἀλληλοκαθορίζουν τὴν τύχη τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου.

Ἡ φιλοσοφία θρῆσκόταν μέχρι τώρα σὲ μιὰ συνεσταλμένη κατάσταση θαμπωθεῖσα καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὶς ἐπιστημονικὲς προόδους, ἐνῶ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὶς φιλοσοφικὲς γνώσεις γίνεται ἀπὸ μέρα σὲ μέρα περισσότερο αἰσθητὴ καὶ οἱ ἄνθρωποι ζητοῦν ἀπ' αὐτὴ τὸν σχηματισμὸ καὶ τὴν ἐμφάνιση τῶν μεγάλων δεικτῶν ποὺ θὰ τοὺς προσανατολίσουν με εὐκρίγεια καὶ θὰ διευκολύνουν τὴ πορεία τους. Εἶναι φανερό ὅτι χάρις στὴν συγκεντρωμένη καὶ εἰδικευμένη ἐπιστημονικὴ ἐπίδοση προέκυψαν τὰ λαμπρὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὸ σχεδιάσμα τοῦ γενικοῦ διαγράμματος, πέραν ὅμως τούτου ἡ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς σύνθεσης τῶν κατὰ μέρος γνώσεων.

Ἡ φιλοσοφικὴ πνευματικὴ ἐνασχόληση ξεκινάει ἀπὸ τὴ γενικὴ πλευρὰ καὶ διεισδύει σὲ ἄλλα πεδία στὰ ὁποῖα ἡ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ ἐπεκταθῆ. Ἡ ἀποψη τοῦ Bacon καὶ τῶν ἄλλων ὅτι ἡ ἐπιστήμη θὰ ἔλυε τὰ προβλήματα ἐπαληθεύθηκε κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἀναζητεῖ πάλι νὰ γνωρίσῃ τρόπους ποὺ θὰ τὴν φέρουν κοντὰ στὰ προβλήματα αὐτὰ ποὺ ἐγκατέλειψε τότε ἡ φιλοσοφία καὶ με τὰ ὁποῖα δὲν μπορεῖ ν' ἀσχοληθῆ ἡ ἐπιστήμη. Τὸ εἶδος τῆς πνευματικῆς ἐπίδοσης ποὺ μπορεῖ νὰ λύσῃ τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπινου γένους εἶναι τὸ φιλοσοφικὸ καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ καλλιεργήσωμε καὶ ν' ἀναπτύξωμε.

Ἡ ἀποψη αὐτὴ παρουσιάζεται σὰν ἀντίθετη στὴν πνευματι-

κή διαλεκτική που ἐνώ προχώρησε με τὸν μονομερή αὐτὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι ἔχει ἀπομακρυνθῆ ὄχι μόνο ἀπὸ τῆ μελέτη τῶν γενικοτήτων ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν καθ' ἑαυτοῦ ἔρευνα τῶν ψυχικῶν καὶ ἠθικῶν προβλημάτων γιὰ τὰ ὅποια δὲ βρῆκε ἱκανοποιητικούς τρόπους προσέγγισής τους. Τώρα ἄρχισε νὰ γενιέται ἡ ἀντίθετη κίνηση πρὸς ἐκείνη που ἔφερε πρὶν τέσσαρες αἰῶνες τὴν ἐπιστήμη στὸ προσκῆνιο καὶ εἶναι ἔντονη ἡ ἀπουσία καὶ ἡ καλλιέργεια φιλοσοφικῶν ιδεῶν ἀπὸ τις ὁποῖες θὰ δοθοῦν νέες κατευθύνσεις στὸ ἀνθρώπινο γένος.

Ἡ φιλοσοφική σκέψη παρουσίασε ἐξ' ἄλλου μιὰ συστολή τοῦ ἀντικειμένου που ἔρευνοῦσε περιορίζοντας τὸ πεδίο σ' ἓνα μικρὸ κύκλο γεγονότων που ἀφοροῦσαν ἀποκλειστικὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία. Ἡ ζωὴ ὁμως δὲν εἶναι μόνο ὁ ἄνθρωπος, ἡ δὲ δημιουργία δὲν ἄρχισε ἀπ' αὐτὸν οὔτε γιὰ χάρη του. Ἡ σύγχρονη φιλοσοφική σκέψη πλαισιούμενη με κάθε ἀντίληψη χωρὶς ὅπως εἶπαμε στατικούς περιορισμούς καὶ με τις εἰδικές πνευματικές κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης θὰ ἀναζητήση νὰ συνδέση με μιὰ γενική θεώρηση τις μερικές γνώσεις καὶ νὰ συμπληρώση τὰ κενὰ που ἡ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ τὰ συμπληρώση με τὸ τρόπο που ἐργάζεται.

WILHELM HEGEL

Ἀπὸ τὴν ἐπισκόπηση τῶν λοιπῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων οἱ ἐνδιαφέρουσες τὴν πραγματεία μας εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ Hegel καὶ οἱ ιδέες τοῦ Νίτσε. Θὰ κλείσωμε δὲ τὸν κύκλο αὐτὸ τῆς ἔρευνάς μας με τὴ διαπίστωση ὅτι κατὰ τὴν ἄποψή μας ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους που ἐγγίζου περισσότερο τὴν ἀλήθεια τῶν κοσμικῶν πραγμάτων εἶναι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Spinoza, τοῦ Hegel καὶ τοῦ Νίτσε. Ἀπ' αὐτές θὰ συσχετίσωμε με τις θέσεις μας τις ἀρχές τοῦ Hegel καὶ τις ιδέες τοῦ Νίτσε. Θὰ προσθέσωμε δὲ καὶ μερικές σκέψεις γιὰ τις ιδέες τῆς φαινομενολογίας ἐν σχέσει πάντοτε με τὴν ἔγνοια τῆς σκοπιμότητος τῶν κοσμικῶν δράσεων.

Τὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀνθρώπινης φιλοσοφίας καὶ ὁ ἔσχατος σκόπος της εἶναι ὁ συμβιβασμὸς τῆς νόησης με τὴ πραγματικότητα.

Ὁ Hegel κτύπησε νὰ ξεπεράσῃ τὸ δυϊσμὸ τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι. Ἡ παλιὰ τυπικὴ λογικὴ ἀντιμετώπιζε τὴ σχέση αὐτὴ στατικά. Ὁ Hegel κτύπησε νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ μὲ τὴ λογικὴ τοῦ Εἶναι. Ἡ ἔγνοια καὶ ἡ ἐποπτεία εἶναι δύο διαφορετικὲς καταστάσεις· ἡ πρώτη εἶναι σταθερὴ, ἐνῶ ἡ δεύτερη ἀλλάζει καὶ ποικίλλει. Ἡ παλιὰ λογικὴ μὲ τὶς ἀκίνητες ἔγνοιες δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβῃ τὴν ἐποπτεία ποὺ ὀλοὲν κιεῖται. Ὁ Hegel ζήτησε νὰ βρῇ μιὰ νοητικὴ μορφή ποὺ νὰ μπορῇ νὰ παίρνει μέρος στὴ ζωὴ τῶν πραγμάτων. Ὁ ἀπόλυτος ὀρθολογισμὸς γιὰ ν' ἀποφύγῃ αὐτὴ τὴν ἀποξένωση διδάσκει τὴν ταυτότητα τοῦ ὄντος καὶ τῆς νόησης. Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴ διαρκῆ ἄρση τοῦ ὄντος στὴν ἔγνοιά του ποὺ τελικὰ ἐξαφανίζεται, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ «τὸ αὐτὸ ἐστὶ νοεῖν τε καὶ εἶναι».

Στὴ προσέγγιση τοῦ λογικοῦ αὐτοῦ προβλήματος πρέπει ὀλο τὸ περιεχόμενο τοῦ Εἶναι νὰ ἀρθῇ στὴ μορφή τῆς τεθειμένης ἔγνοιας, νὰ φανερωθῇ στὴ γνώση ποὺ «νοεῖ». Καὶ μόνο ὅσο μέρος ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ Εἶναι πετυχαίνει νὰ φανερωθῇ στὴν ἔγνοια παίρνει οὐσία καὶ ὑπάρχει πραγματικά. Αὐτὸ τὸ ἀφηρημένο εἶναι τὸ ἀληθινό, τὸ πρότερο ὅμως τὸ συγκεκριμένο εἶναι τὸ δεύτερο, τὸ ἀποτέλεσμα.

Κάθε ἔγνοια ἔχει μέσα της τὴν ἀντίφασιν ποὺ θὰ διαλυθῇ στὴν ἀκόλουθη, ὅμως κι' αὐτὴ ἡ δεύτερη ἔχει δική της ἀντίφασιν ἰδιαίτερη, ἐνῶ ἡ προηγούμενη κρατᾷ μέσα της στὸ διορισμὸ της τὴ δική της. Ἔτσι τὸ γίγνεσθαι εἶναι ἡ σύνδεση τοῦ Εἶναι καὶ τὸ ἴδιο γεννᾷ μέσα του μιὰ δική του ἰδιαίτερη, ἐνῶ αὐτὰ διατηροῦν στὸ διορισμὸ τους τὴ δική τους. Σὲ κάθε σύνθεση ξεσπᾷ νέα ἀντίφασιν καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο προχωροῦμε ὡς τὸ τέλος. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ τῆς λογικῆς διαδικασίας ἐκφράζει ζωντανὰ τὶς σχέσεις ποὺ ὑπάρχουν στὸ σύμπαν. Ὅ,τι ὑπάρχει δίδει γένεση σὲ κάτι ποὺ δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ ἔγνοια τῶν δύο ἀντιθέτων δημιουργεῖ τὸ γίγνεσθαι. Τὰ μέλη ἔχουν συνεξάρτηση μεταξύ τους καὶ μὲ τὸ ὄλον. Εἶπαμε ἀκόμη στὸ πρῶτο μέρος ὅτι σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὲς τοῦ ἠλεκτρομαγνητισμοῦ τὰ σώματα εἶναι προϊόντα αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων οἱ ὁποῖες μάλιστα γεννιῶνται ἐξ ἐπαγωγῆς ἀπὸ τὴ θέση γεννιέται ἡ ἀντίθεση αὐτόματα.

Ὁ Hegel διδάσκει πῶς ὅ,τι εἶναι πραγματικό, αὐτὸ εἶναι

και λογικό και τὸ ἀντίθετο ὅ,τι εἶναι λογικό εἶναι και πραγματικό και δέχεται πὼς ἢ πραγματικότης εἶναι καθεαυτὴ λογική, ὀφείλει γὰ ταυτίζεται με τὴ νόηση. Στὴ βιολογική συσχέτιση τοῦ ὄντος και τοῦ σύμπαντος εἶδαμε πὼς τὸ πρῶτο εἶναι δημιούργημα τοῦ δευτέρου και πὼς τὸ πρῶτο δὲν μπορεῖ γὰ διατηρηθῆ χωρὶς τὴ γνώση τοῦ δευτέρου και τὴν ἄμεση σύγδεσή του. Εἶναι φανερό πόσο προσεγγίζει τὴ πραγματικότητα, τὶς πραγματικὲς σχέσεις τοῦ κόσμου ἢ φιλοσοφία τοῦ Hegel. Ὁ Marx με τὴν ὀξύνοια και τὴ διορατικότητα ἀντελήφθη τὴ φυσικὴ ἀξία τῆς μεθόδου τοῦ Hegel και δημιούργησε και πολέμησε μ' αὐτὴ τοὺς ἀντιπάλους του με τὰ ὄπλα τοῦ ἀρχηγοῦ τους.

Στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας ὁ Hegel πορεύεται στὸ τέλος κατ' ἀντίθετο τρόπο ξεκινώντας, ὅπως ἐλέχθη, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι ἐκεῖνο ποὺ θὰ κατανοηθῆ με τὸ λογικό εἶναι και τὸ ἀληθινό. Ἡ πραγματικότης κερδίζει τὴν ἀλήθεια της, τὴν ὑπόστασή της μόνο με τὸ νοῦ. Αὐτὸς εἶναι τὸ πρωταρχικό ἐνῶ ἢ ἄλλη δὲν παριστάνει τίποτε ἄλλο παρά τὴν αὐτοεξέλιξή του και τὴ πραγμάτωσή του. Ὅπως ὅλη ἢ πραγματικότης, ἔτσι και ἢ παγκόσμια ἱστορία εἶναι κι' αὐτὴ μιὰ πραγματοποίηση τοῦ νοῦ ποὺ συνειδητοποιεῖ τὸν ἑαυτό του ἢ εἶναι τὸ παγκόσμιο πνεῦμα ποὺ πραγματώνεται. «Ἡ ἔγνοια ἀντὶ γὰ προχωρήσει μέσα στὴ πραγματικότητα τοῦ εἶναι, τὸ λογικό ἀντὶ γὰ διατηρηθῆ μέσα στὴν ὀργανικὴ ἐνότητα τοῦ εἶναι σὰν συστατικό του ἀποτραβιέται ἔξω ἀφοῦ εἶναι τὸ πρότερο και ὑψώνεται πάνω ἀπ' αὐτὸ γιὰ γὰ γίγει ὁ δημιουργός του».*

Στὴ φιλοσοφία τοῦ Hegel δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι μιὰ κατάσταση τοῦ σύμπαντος χωρὶς ὅμως γὰ τὸ ἐκπροσωπῆ. Τὸ πνεῦμα εἶναι μέρος τῆς κοσμικῆς λειτουργίας φτιαγμένο πάνω στὶς βάσεις ποὺ λειτουργεῖ τὸ σύμπαν ἀλλὰ ποὺ δὲν τὸ ὀλοκληρώνει· ἀπλῶς δημιουργήθηκε σὰν μερικὴ ἐκδήλωση τοῦ σύμπαντος και ἐπομένως ἢ παγκόσμια ἱστορία δὲν εἶναι ἔργο τοῦ πνεύματος ἀλλὰ τοῦ σύμπαντος ποὺ στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὴ δυαδικὴ λειτουργία τῶν ἐνστίκτων και ὄχι ἀπὸ τὸ πνεῦμα. Ἀπὸ τὴν ἀτελεῖ πρωταρχικὴ αὐτὴ τοποθέτηση προκύπτουν ὄλες οἱ

* P. Ἰμβριώτου, Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Hegel.

ἀντιφάσεις στὸ φιλοσοφικὸ σύστημα τοῦ Hegel ποὺ βρίσκεται ὡστόσο πιὸ κοντὰ ἀπὸ κάθε ἄλλο στὴν ἀπεικόνιση τῶν σχέσεων ἀνθρώπου καὶ σύμπαντος. Ὁ φιλόσοφος μὲ τὴ προκατάληψη ποὺ ἔχει γιὰ τὸ πνεῦμα σὰν ἀπόλυτης ἀρχῆς ζητεῖ νὰ ταυτίσῃ τὸ σύμπαν μὲ τὸ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα μὲ τὸν θεόν, τὸν θεὸν μὲ τὸν μονάρχην γιὰ νὰ εἶναι συνεπῆς στὴν ἱεράρχισήν ποὺ πιστεύει ὅτι παγιώνει τὴ δύναμη τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἴσα μὲ τὸ τέλος τῆς δημιουργίας.

Ἐκείνη τὴ μελέτη τῆς φαινομενολογίας

Διαβάζοντας τις φιλοσοφικές σκέψεις ποὺ συγκεντρώνονται στὸν κύκλο τῆς φαινομενολογίας παρατηρεῖ κανεὶς ὅτι ὅπως καὶ οἱ προηγούμενες, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, καὶ αὐτὴ ἐρμηνεύει σὲ πολλὰ σημεία, μὲ πολὺ ἐπιτυχία μάλιστα, τις κοσμικὲς σχέσεις, μὲ ἀφθονο συμβολισμό καὶ μὲ τὴν ἴδια προοπτικὴ, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἀρνεῖται τὴν καθολικότητα τῶν σχέσεων καὶ δὲν προχωρεῖ πέραν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἢ τὸ ζῶο ἢ ἀπὸ κάθε ὄργανισμό καὶ δὲν ἐξηγεῖ ποιά ἐγνοια θὰ εἶχε ἢ ὑπαρξὴ τοῦ κόσμου πρὶν ἐμφανισθῆ ἢ ζωὴ, ποὺ ἐξ αἰτίας της, ὅπως λένε, ὑπάρχει οὗτος. Παρέχεται ἡ ἐντύπωση μιᾶς ἀδιάφορης θέσης καὶ ὅπως πολλοὶ ἄλλοι διανοητὲς σ' ἄλλα πεδία, χαρακτηρίζει καὶ αὐτὴ σὰν ξεπερασμένες τις ἰδέες ποὺ ἀφοροῦν τὴν σκοπιμότητα, τὴν καταγωγὴ τὴν ἐξέλιξη κ.τ.λ. Ἐκείνη τὴν ἀποψη αὐτὴ οἱ φιλοσοφίες αὐτὲς δὲν διαφέρουν καὶ δύνανται νὰ καταταχθοῦν στὸν τύπο τῆς ἀνθρωπολογικῆς φιλοσοφίας τῶν Ἀθηναίων φιλοσόφων μὲ σκοπὸ νὰ διδάξῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴ συμπεριφορὰ καὶ τὸ ρόλο τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴν ἀνθρώπινη κοινωνία. Εἶναι φανερὸ ἐν τούτοις ὅτι καὶ ἡ ἐπιδίωξη αὐτὴ νὰ καθορίσωμε τὴ στάση καὶ τὴ σχέση τοῦ ὄντος πρὸς τὰ ἄλλα ὄντα περιέχει τὴν ἐγνοια τῆς σκοπιμότητος ποὺ θεωρεῖται ἀναγκαία καὶ εἶναι προϋπόθεση κάθε δράσης. Εἶδαμε ἐν τούτοις ὅτι ἡ σκοπιμότης καὶ ἡ ἀναγκαιότης δὲν συνδέονται μόνο μὲ τὴ ζῶσα ὕλη, ἀλλ' ἐπεκτείνονται σὲ κάθε εἶδος ὑπαρκτοῦ μὲ κυριαρχοῦσα τὴ τάση νὰ πολεμοῦν τὴν ἀνυπαρξία.

Ἡ ἀπόδειξη ὅτι ὑπάρχει ὁ κόσμος εἶναι προϊόν τῆς ἐπεξεργασίας, τῆς ἀναγωγῆς καὶ τῆς ἀναφορᾶς, ὅπως λέγεται στὴ φαινομενολογία, ἢ τὴς λογικῆς προόδου χάρις στὴν ὁποία εἶναι

σκομε τήν ἀλήθεια ἀνεξάρτητα τῆς θέσης τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ ἀντικειμένου, ἐκτός ἂν συσχετίσωμε μέ τοὺς δύο αὐτοὺς παράγοντες τὸ μηχανικὸ ὑπόστρωμα τοῦ νοοῦντος καί τὸ φαινόμενο στὸ ἀντικείμενον τοῦ ὁποίου ἡ οὐσία μαγθάνεται μέ τῆ λογικῆ ἐπεξεργασία. Ὁ λόγος φθάνει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἢ μᾶλλον τείνει νὰ φθάσῃ τὸ ἀπόλυτο μιὰ ἰδέα ποὺ βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καί ἀπὸ κάθε βίωμα. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο καταλήγομε τότε εἶναι ἀληθινὸ καί πρέπει νὰ τὸ ἀποδεχθοῦμε.

Ἀπὸ τίς παρατηρήσεις αὐτὲς βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ εὐρύτερο ἔργο τῆς νόησης βρίσκεται στὴν ἐπεξεργασία τῆς σχηματιζομένης ἀπὸ τὴν ἐμπειρία εἰκόνας ἥτοι στὸ λόγο ποὺ ἡ θέση τοῦ διαρκῶς ἐξελίσσεται καί ποὺ ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ θέση γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξης τοῦ κόσμου γιὰτι καμμιά ἐμπειρία δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς διδάξῃ τίποτε σοβαρὸ ἐπ' αὐτοῦ ὅσο ὁ λόγος. Τὰ ζῶα δὲν μποροῦν νὰ μάθουν τίποτε παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐποπτεύου διαρκῶς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον κι' ἔρχονται σ' ἐπαφή γιὰτι δὲν διαθέτουν τὸν μηχανισμό μέ τὸν ὁποῖον διενεργεῖται ἡ λογικὴ ἐπεξεργασία τῶν εἰκόνων. Ὑπάρχει πρὸς τούτοις, καί ἕνα ἄλλο στάδιο στὸ ὁποῖο καταφεύγουν οἱ θεωρητικὲς κατασκευὲς τοῦ νοῦ γιὰ νὰ ἀποδείξουν, νὰ βεβαιωθοῦν γιὰ τὴν ἀλήθεια αὐτῶν ποὺ σκέφθησαν. Μεταφέρουν τίς σχηματισθεῖσες σκέψεις στὸ πεδίο τῶν αἰσθήσεων μέ τὴν ἀναπαραγωγὴ ὅπως εἶναι τὸ πείραμα ἢ μέ παραπλήσιους ἐποπτικὸς τρόπους ἀπ' ὅπου βεβαιώνονται γιὰ τὴν ὀρθότητα τῶν συλλογισμῶν. Ἐχομε ἔτσι πρῶτον μιὰ ἀκατέργαστη ἀντίληψη, κατόπιν μιὰ λογικὴ συσχέτιση, μιὰ θεωρητικὴ κατασκευὴ συνδεδεμένη λογικὰ μέ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον καί τελευταῖα μιὰ νέα ἐμφάνιση στὸν κόσμον τῆς πραγματικότητος τῶν πνευματικῶν προϊόντων εἴτε ὑπὸ μορφήν πειράματος εἴτε σάν δοκίμιον ποὺ ἐλέγχεται γενικώτερα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση ὅποτε γίνεται δεκτὸ ἢ ἀπορρίπτεται.

Χωρὶς τὸ τελευταῖο στάδιο τῆς λογικῆς παραγωγῆς τὰ πνευματικὰ προϊόντα δὲν λογαριάζονται σάν ἀλήθειες καί τελοῦν διαρκῶς ὑπὸ τὰ πυρὰ ἀτέλειωτων συζητήσεων καί ἀμφισβητήσεων.

Στὸ συλλογισμό αὐτὸ ἀνευρίσκομε τὴ βαθύτερη ἔγνοια τῆς σχετικότητος γιὰ τὴν ἀξία τῶν ἀληθειῶν. Οἱ ἀλήθειες γιὰ νὰ γίνουν δεκτὲς πρέπει νὰ ἐξυπηρετοῦν κάποια τάξη, δὲν μποροῦν νὰ εἶναι αὐθαίρετες καί ἀναρχικὲς. Ἡ τάξη αὐτὴ σημαίνει σύνταξιν θέσεων

πού δέν μπορεί νά εἶναι τυχαία ἀλλά ὑπηρετεῖ μιὰ ἀναγκαιότητα, μιὰ σκοπιμότητα.

Ἡ λογική εἶναι τὸ τελευταῖο καταφύγιο γιά νά ἀποδεικνύωμε τίς πιό δύσκολες θέσεις, ἀκόμη δὲ καί νά ρυθμίζωμε τή συμπεριφορά μας πού θά ἦταν ἀδύνατο νά τήν ἐμπνεύσῃ οἰαδήποτε ἄλλη πηγὴ ἐκτὸς ἀπ' αὐτή. Τὸ μέλλον μπορούμε νά τὸ μαντέψωμε μὲ τήν ἀνάλυση τῆς λογικῆς σχέσης γιατί ἔχομε τή πείρα πού ὁδήγησε πάντοτε ἢ τοῦλάχιστο τίς περισσότερες φορές μ' ἐπιτυχία στίς δημιουργίες μας. Αὐτὸ εἶναι τὸ καλλίτερο κριτήριον γιά νά κρίνωμε τήν ἀξία της.

Τὸ θεμέλιο τῆς λογικῆς εἶναι ἡ σειρά ἢ ἡ τάξη τῶν πραγμάτων. Αὐτὸ ἐγαίνει ἀπὸ τή λειτουργία τῶν αἰσθήσεων καί γίνεται κατόπιν μνήμη. Δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά εἶναι ἐμφυτὴ ἢ ἐννοια τῆς σειρᾶς τῶν πραγμάτων. Μᾶς τὰ διδάσκει κάθε μέρα ἡ ἐπαφή μας μὲ τὸν κόσμον. Παρὰ τή σχετικότητα τῶν ἀντιλήψεών μας ὑπάρχουν ἀπλᾶ πράγματα ὅπως εἶναι οἱ ἀρχικὲς καταστάσεις πού χάρις σ' ἀπλοὺς ἐρεθισμοὺς διδασκόμαστε τίς διαφορὲς, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ κατὰ τή σπουδὴ τῆς ψυχολογίας τῶν ζώων. Κλασσικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι ἡ φωτιά καί τὸ παιδί πού καίγεται κάθε τόσο καί λιγάκι, ἴσαμε νά συνδέσῃ τὸ αἶτιον μὲ τὸ ἀποτέλεσμα, ἢ πού πέφτει στίς σκάλες τοῦ σπιτιοῦ γιατί δέν ἔχει καμμιά ἐμφυτὴ ἀντίληψη τῶν διαστάσεων τοῦ χώρου.

Ἡ διαδοχὴ ἐξ ἄλλου τῶν γευμάτων εἶναι ὀργανικὰ αὐτόματη καί ἔξω ἀπὸ κάθε λογικὴ ἐπεξεργασία. Εἶναι τελείως μηχανικὴ καί ζωώδης. Ὅσο κατερχόμαστε τή κλίμακα δέν διακρίνομε τίς διαφορὲς ὅπως καί στὰ ζῶα, ἀλλ' ἔχομε ἄμεση πείρα τῶν ἀντιστάσεων καί τῶν ἐπαφῶν πού ὑπάρχουν καί στὰ ἀνόργανα καί γίνονται αἰσθητές, ἔξω ἀπὸ κάθε συνείδηση καί στὰ φυτὰ πού ἀλλάζουν θέση λόγῳ τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν.

Ὁ κόσμος ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τίς διαφορὲς. Ὅταν θέλωμε ὁμῶς νά διδαχθοῦμε τίς διαφορὲς τότε τείνομε νά τίς περιορίσωμε μὲ τή ταξινόμηση, γιά νοητικὴ οἰκονομία. Ἔτσι στὰ ζῶα πού ἡ νόηση εἶναι περιορισμένη καί στὴ διανόηση ὁ μηχανισμὸς εἶναι ὁ ἴδιος. Ἡ λειτουργία τῶν ἐξωτερικῶν συσχετίσεων στὰ ζῶα στηρίζεται στίς διαφορὲς. Οἱ διαφορὲς ἀναγνωρίζονται στὸ ψυχολογικὸ ἐπίπεδο τῆς νόησης καί ἡ λογικὴ γιά νά βεβαιωθῇ γιά τήν

ἀλήθεια τῶν συλλογισμῶν τῆς καταφεύγει τελικὰ στή διαπίστωση τῶν διαφορῶν καὶ τῶν ὁμοιοτήτων ἤτοι σὲ ψυχολογικὰ κριτήρια ποὺ εἶναι ἀπλούστερα καὶ αὐταπόδεικτα.

Τὰ διάφορα εἶδη τῶν φιλοσοφιῶν μᾶς δίδουν τὴν ἐντύπωση μιᾶς φωτογραφικῆς μηχανῆς ποὺ παίρνει φωτογραφίες τοῦ κόσμου ἀπὸ διάφορες πλευρὲς καὶ στάσεις. Κατὰ τὴν ἐξέταση αὐτῶν φωτογραφιῶν προσπαθοῦμε ν' ἀνακαλύψωμε ἂν οἱ εἰκόνες αὐτὲς ἀνταποκρίνονται στὶς στοιχειώδεις καταστάσεις ποὺ τίς ζοῦμε συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ. Ἡ ἀλήθεια βρίσκεται στὶς ὑπάρχουσες καταστάσεις. Ἀπὸ τὴν ἐνδιάμεση ἐνέργεια τῆς φιλοσοφίας προσπαθοῦμε νὰ ἀνακαλύψωμε ἀνταποκρίσεις τῶν συλλογισμῶν στὴν πραγματικότητα, ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσουν ἔπειτα, ὅπως στὶς μαθηματικὲς ἐξισώσεις, νὰ λύσωμε τὸ σύστημα, καὶ ὡς πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀγνώστους. Ἡ ἐξέταση τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων συνεπάγεται τὴν ἐγκαθίδρυση μιᾶς ὑπερλογικῆς ποὺ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς φωτίσει γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν σχέσεων ποὺ διέπουν τίς ἀρχὲς καὶ μάλιστα τῆς πρὸς μεγάλη ἀρχῆς ποὺ ἀναφέρεται στὴν αἰτία τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς σκοπιμότητος. Τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν κεντρικὴ ἐρώτηση κάθε ὄντος. Ἄν δὲν ὑπάρχη σκοπιμότης ὑπάρχει τύχη, ἀρυθμία καὶ χάος. Στὴ περίπτωση αὐτὴ δὲν μπορούμε νὰ ἐγκαταστήσωμε καμμιά ἀρχή, γιατί ἀγνοοῦμε τίς συσχετίσεις καὶ τὸ ἀκόλουθο εἶναι ἄσχετο ἀπὸ τὸ προηγούμενο. Δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιωθῇ καμμιά πρόβλεψη καὶ καμμιά σταθερότης στὶς προοπτικὲς μας. Ἡ θεώρηση τῶν γνωστῶν στὸν ἄνθρωπο καταστάσεων δὲν ἀποδεικνύει τίποτε· οὔτε ὑπὲρ οὔτε κατὰ τῶν σκέψεων τούτων. Οἱ συσχετίσεις μικρῆς κλίμακος δὲν ἔχουν ἰδιαίτερη ἀξία γιὰ τὸ ἀναλυόμενο ἀντικείμενο καὶ χρειάζονται περισσότερα στοιχεῖα γιὰ νὰ κρίνωμε καὶ νὰ ἀποφασίσωμε, ἐκτὸς ἐὰν δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν τῆς τύχης καὶ τῆς σκοπιμότητος, ὅποτε θὰ ἀναζητήσωμε νὰ ἐρμηνεύσωμε αὐτὸ ποὺ ζητοῦμε μὲ ἓνα νέο ὄρο ποὺ δὲν ὑπῆρξε μέχρι τώρα. Ὅταν διαβάζωμε τὴν φιλοσοφία ποὺ φωτίζει αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει, προσπαθοῦμε νὰ βγάλωμε τὰ συμπεράσματά μας γιὰ ν' ἀπαντήσωμε στὶς δικές μας ἐρωτήσεις καὶ ὄχι σ' αὐτὲς ποὺ ἔθεσε ὁ φιλόσοφος. Αὐτὸ ἔκαμε ὁ Μάρξ μὲ τὴν φιλοσοφία τοῦ Hegel. Μὲ τὸ φῶς τῶν φιλοσοφιῶν ἴσως μπορέσωμε νὰ πάρωμε τὴν ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα ποὺ ἔχει θέσει ἡ ἀνθρωπίνη συνείδηση ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἡ προσπάθειά μας πρέπει νὰ τείνῃ

νά καθορίσωμε τὰ ἐρωτήματα καὶ τὰ θέματα ποὺ μᾶς ἀπασχολοῦν σὰν γένος καὶ ὄχι σὰν ἄτομα. Τὸ πεδίο αὐτὸ ἔχει μείνει μέχρι τώρα ἀκαθόριστο, ἐνῶ πολὺ θὰ μᾶς βοηθήσῃ ἢ ἀποκρυστάλλωσι μιᾶς σειρᾶς ἐρωτημάτων ποὺ θὰ ἐτίθεντο συστηματικὰ καὶ θὰ ἀντιμετωπίζοντο ἐπίσης κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο χρησιμοποιοῦντας μετὰ τῆ φιλοσοφικῆ σκέψῃ, τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο μὲ τὴν πειθαρχία ποὺ παρουσιάζει γιὰ τὸ φῶτισμό τοῦ θέματός μας.

Πολλοὶ φιλόσοφοι ὅπως ὁ Husserl, ὁ Russel κ.ἄ. διδάσκουν ὅτι οἱ φιλόσοφοι εἶναι οἱ διαρκεῖς ἀρχάριοι τῆς ἀνθρώπινης σκέψῃς. Διατυπώνοντας αὐτὴ τὴ σκέψῃ ὁ Russel τὴν χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ πολεμήσῃ τὴν τάση νὰ βγαίνη ὁ κάθε φιλόσοφος καὶ ν' ἀρχίξῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀγνοῶντας τὴν ἐργασία ποὺ ἔγινε μέχρι τὸ χρόνο ποὺ ἀρχισε, ἐνῶ θὰ μπορούσε νὰ προσθέσῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ τίς ὑπάρχουσες σκέψεις μὲ τίς δικές του, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ τοὺς ἐπιστήμονες. Ὁ Husserl ἀντίθετα ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ φιλόσοφος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς σκέψῃς τοῦ διαρκῶς ἀρχάριος γιὰτὶ ἡ φαινομενολογία διδάσκει ὅτι δὲν θὰ μπορέσωμε ποτὲ νὰ συλλάβωμε τὴ καθαρὴ καὶ τὴν ἀπόλυτη σκέψῃ, ἀλλ' ἀπλῶς θὰ τείνωμε πρὸς αὐτή.

Στὸ θέμα τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας τῶν κοσμικῶν πραγμάτων θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ οἰκοδομήσῃ μὲ συλλογισμοὺς μιᾶ σχέση γύρω στὴν ὁποία τριγυρίζουν οἱ ἰδέες τοῦ ὀρθολογισμοῦ, τῆς φαινομενολογίας καὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ. Ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ διατύπωση τῶν φαινομενολογικῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὴ λειτουργία τῆς νόησης ἀποτελεῖ μιᾶ συμβολικὴ καὶ ἐντονη πνευματικὴ σύλληψη ποὺ περικλείει τὴν πορεία τοῦ πνεύματος. Ἡ πρώτη ἐπαφὴ τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον δίδει τίς ἀπλές παραστάσεις, τὰ φαινόμενα ὅπως ἀκριβῶς περιγράφονται καὶ διακρίνονται στὴ συνείδηση. Στὰ πρῶτα στάδια, ἐγνοῶντας κι' ἐδῶ — ὁποιαδήποτε ἀρχὴ — ὅπως μιλήσαμε γιὰ τὴ φαντασία, λαμβάνομε τίς παραστάσεις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὁποίου δὲν εἴμαστε βέβαιοι παρὰ μόνον ὅταν ἀναγάγωμε, ὅταν ἀναφέρωμε τίς παραστάσεις αὐτὲς στὴν ἀρχικὴ τους κατάστασι ἀπ' ὅπου μπορούμε νὰ τὸν δοῦμε καθαρὰ στὴν ἴδια του τὴν οὐσία. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ποὺ ἐπαναλαμβάνεται σὲ κάθε ἄτομο, ὅπως διδάσκει ἡ φαινομενολογία, νομίζω ὅτι ἀνταποκρίνεται στὴ γενικώτερη πορεία τοῦ πνεύματος γιὰτὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀποτελεῖ, στὴν

καθόλου διανόηση, παρά τὸν ἐπιλογισμό, αὐτὸς ποὺ ἀνακαλύπτει τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ κόσμου ὅπως πράγματι γίνεται ἀντιληπτὸς ἀπὸ τὴν ἔντονη αὐτῆ πνευματικῆ ἱκανότητα τοῦ φιλοσόφου. Ἡ λογικὴ λειτουργία εἶναι τέλεια ἐπιλογιστικὴ γιατί δὲν ἐργάζεται μὲ ἐντυπώσεις ἀλλὰ μὲ σκέψεις ὅπως ἰδίως ἐκδηλώνεται στὴ φυσικὴ - μαθηματικὴ σκέψη μὲ τὴν ὁποία πετύχαμε τὶς σπουδαιότερες ἀναλύσεις γιατί ἔχουν θεμελιωθῆ στὴν ἐπιλογιστικὴ ἀνασκόπηση τῶν ἐντυπώσεων.

Ἡ φυσικομαθηματικὴ καὶ οὐχὶ ἡ ἀπλῆ μαθηματικὴ, πρὸς τὴν ὁποίαν ὁμοιάζει ὅλη ἡ ἐπιστημονικὴ διαδικασία, ἀδιάφορα ἂν χρησιμοποιηθῆ τὰ μαθηματικὰ ἢ ὄχι, σὰν καθαρὴ ἐπιλογιστικὴ λειτουργία μᾶς ὁδηγεῖ καὶ θὰ μᾶς ὁδηγήσῃ στὴν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ κόσμου, γιατί μόνον στὸ πεδίο αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης μπορούμε νὰ ἐργασθοῦμε χωρὶς νὰ βλέπουμε τίποτε καὶ νὰ συμπεραίνουμε ἐν τούτοις μὲ ἀκρίβεια γιὰ τὶς ὑπάρχουσες σχέσεις. Ἡ ὕπαρξη τοῦ κόσμου θὰ δικαιωθῆ στὴ λύση μαθηματικῶν ἐξισώσεων μὲ τὶς ὁποῖες θὰ μπορέσωμε νὰ ἀποδείξωμε ἔαν ὁ κόσμος ὑπάρχῃ χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ τὸ ὑποκείμενον καὶ τί εἶδους κόσμος εἶναι αὐτὸς καὶ γιατί ἔχει δημιουργηθῆ.

Οἱ φιλόσοφοι γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ θὰ εἶναι πάντα ἀρχάριοι. Θὰ δοκιμάζουν σ' ὄλους τοὺς αἰῶνες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ νὰ βροῦν τὴ λύση τῶν αἰνιγμάτων αὐτῶν καὶ θὰ μοιάζουν μὲ τοὺς ὑποψήφιους ἐκείνους ποὺ πῆγαιναν νὰ δοκιμάσουν στὴ ρίψη τοῦ βέλους γιὰ τὴ κατάκτηση τῆς ὁμορφῆς βασιλοπούλας. Ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἐπιστήμη ποὺ ἀσχολεῖται μὲ λεπτομέρειες ποὺ ἡ γνώση τους καὶ ἡ συσσώρευσή τους θὰ μᾶς δώσουν ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα· ἀποτελεῖ κόμβον, γόρδιον δεσμόν, ποὺ ἡ λύση του θὰ σημάνη τὸ τέλος τῆς προσπάθειας καὶ θὰ πραγματοποιηθῆ μέσα σὲ μιὰ δράση, σ' ἓνα γεγονός, ποὺ δὲν ξέρομε πότε καὶ πῶς θὰ συλληφθῆ καὶ θὰ ἀχθῆ εἰς πέρας.

FREDERIC NIETZSCHE

Οἱ ἰδέες ἐξ ἄλλου τοῦ Νίτσε ἀπηχοῦν τὴ θέση ἐνὸς ἀντίκοσμου ποὺ νομίζει καεὶς ὅτι ὑπαγορεύονται ἀπ' εὐθείας στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ σύμπαν. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Νίτσε ὁ φυσικὸς ἀνταγωνισ-